

Учреждение образования
«Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина»

**СЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ:
СИСТЕМНО-ОПИСАТЕЛЬНЫЙ
И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ
АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ**

Сборник научных трудов
IX Международной научной конференции

Брест, 22–23 ноября 2019 года

В двух частях

Часть 1

Брест
БрГУ имени А. С. Пушкина
2020

УДК 811.16(082)
ББК 80я43
С 47

*Рекомендовано редакционно-издательским советом Учреждения образования
«Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина»*

Редакционная коллегия:
О. Б. Переход, О. А. Фелькина

Под общей редакцией
заведующего кафедрой общего и русского языкознания
кандидата филологических наук, доцента **О. Б. Переход**

Рецензенты:

заведующий кафедрой белорусского и русского языков
УО «Брестский государственный технический университет»,
кандидат филологических наук, доцент **Н. Н. Борсук**

декан филологического факультета
УО «Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина»,
кандидат филологических наук, доцент **Т. В. Сенькевич**

С 47 **Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования** : сб. науч. тр. IX Междунар. науч. конф., Брест, 22–23 нояб. 2019 г. : в 2 ч. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: О. Б. Переход, О. А. Фелькина ; под общ. ред. О. Б. Переход. – Брест : БрГУ, 2020. – Ч. 1. – 202 с.
ISBN 978-985-22-0117-9 (ч. 1).
ISBN 978-985-22-0116-2.

В сборник вошли материалы докладов IX Международной научной конференции (22–23 ноября 2019 г.), посвященной изучению славянских языков в синхроническом, диахроническом, сопоставительном и социокультурном аспектах. Статьи представлены на русском, белорусском, украинском языках.

Адресуется широкому кругу славистов – научным работникам, преподавателям, аспирантам, учителям, студентам филологических специальностей.

УДК 811.16(082)
ББК 80я43

ISBN 978-985-22-0117-9 (ч. 1)
ISBN 978-985-22-0116-2

© УО «Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина», 2020

зей. Это иная модель дружбы: в виртуальном мире другом может выступать человек, которого ты ни разу не видел, совершенно случайный.

Таким образом, концепт «дружба» в русской языковой картине мира является одним из базовых социальных концептов, которые структурируют человечество по принципу «свои» – «чужие», и демонстрирует широкий диапазон этических и нравственных воззрений народа.

Список использованной литературы

1. Мягкова, Е. Ю. Эмоциональная нагрузка слова: опыт психолингвистического исследования / Е. Ю. Мягкова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 110 с.

2. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. В. Уфимцева [и др.]. – М. : Азбуковник, 2004. – 800 с.

3. Фразеологический словарь русского языка : св. 10 000 фразеологизмов / сост. : А. Н. Тихонов (рук. авт. кол.), А. Г. Ломов, Л. А. Ломова. – 3-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2007. – 334 с.

Г. А. Верамяюк (г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)

УНУТРАНАЯ ФОРМА АСАБОВЫХ ЖАНОЧЫХ НАМІНАЦЫЙ У СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Асабовыя жаночыя намінацыі, або фемінінатывы, – надзвычай своеасаблівыя адзінкі ў лексічнай сістэме сучасных беларускай і рускай моў. Яны характарызуюцца семантычнай дваістасцю, якая ўзнікае ў выніку таго, што дадзеныя назоўнікі абазначаюць асобу жаночага полу паводле нейкай прыметы, адлюстроўваюць розныя кірункі дзейнасці асобы, дакладна і глыбока характарызуюць многія нацыянальныя, сацыяльна-палітычныя і бытавыя паняцці і ўяўленні народа.

Асабовыя жаночыя намінацыі – адна з катэгорый, найбольш адчувальных да зрухаў у грамадска-палітычным і эканамічным жыцці беларускага і рускага народаў. З XIX – пачатку XX ст. у даследуемых мовах стала асабліва прыкметным павелічэнне колькасці фемінінатываў, абумоўленае, як вядома, актывізацыяй удзелу жанчын у культурнай, палітычнай, эканамічнай і іншых сферах дзейнасці [5, т. 1, с. 18].

У цяперашні час слоўнікавы склад гэтай лексіка-семантычнай катэгорыі таксама папаўняецца новай лексікай: *сінхраністка* ‘спартсменка, якая займаецца сінхронным плаваннем’ – *сінхроністка* ‘1. Жэнщина-учены, займаючаяся изучением современного состояния языка. 2. Переводчица, занимаючаяся сінхронным пераводам (совпадающим по времени с произнесением переводимого текста). 3. Спортсменка, занимаючаяся сінхронным плаваннем (женским видом спортивного плавания с одновременными движениями нескольких спортсменок в воде, включающими элементы балета и аэробики’, *філафаністка* ‘тая, якая займаецца калекцыяніраваннем гуказапісаў’ – *філофоністка* ‘жэнщина, занимаючаяся філофоніяй (коллекционированием звукозаписей на грампластинках

и магнитофонных лентах)’ – *філументка* ‘тая, якая займаецца калекцыя-ніраваннем запалкавых этыкетак’ – *філументка* ‘жэнщина, займаючаяся філументай (калекцыяніраваннем спічечных этыкетак)’ і інш.

Асабовыя жаночыя намінацыі намі выбраны з тлумачальных слоўнікаў супастаўляемых моў [2–6]. Гэтыя адзінкі ўтвараюць у кожнай з моў лексіка-семантычную катэгорыю і складаюць яркае і даволі аб’ёмнае (у беларускай мове – 2 620 лексічных адзінак, у рускай – 2 565) семантычнае поле са складанай і мнагамернай структурай: семантычнае поле – лексіка-семантычная група – лексіка-семантычная падгрупа – лексіка-семантычная мікрасфера – лексема.

Найменшай адзінкай семантычных палёў “Асабовыя жаночыя намінацыі” ў абедзвюх мовах з’яўляецца слова, калі яно адназначнае або мае ва ўсіх сваіх значэннях аднародны паняццыйны змест, або лексіка-семантычны варыянт, а таксама аналітычныя (неаднаслоўныя) намінатыўныя адзінкі, якія выконваюць функцыю фемінінатываў: *аднагодка* – *адногодка*, *знаёмка* (разм.) – *знакомая*, *разлучніца* (разм.) – *разлучница*, *сунаследніца* – *сонаследница*, *цяжарная* – *беременная*; *гаспадыня* *кватэры* – *квартирохазяйка*, *грамадская работніца* – *общественница* і інш.

У сучасных даследуемых мовах, як паказвае фактычны матэрыял, вызначаюцца нематываваныя асабовыя жаночыя намінацыі (63 пары) і матываваныя (2 557/2 502 моўныя адзінкі). Нематываваныя назоўнікі ўзнікаюць не толькі ў выніку страты імі матывацыі (*сястра* ‘1. Кожная з дачок у адносінах да іншых дзяцей гэтых жа бацькоў. 2. Жанчына, аб’яднаная з кім-н. агульнымі інтарэсамі, умовамі і пад. // *перан.* Пра блізкую, духоўна родную жанчыну. 3. Асоба сярэдняга медыцынскага персаналу ў лячэбнай установе. 4. Член жаночага рэлігійнага брацтва; манашка’ – *сестра* ‘1. Каждая из дочерей в отношении к другим детям этих же родителей. 2. Женщина, объединенная с кем-л. общими интересами, положением, условиями // Женщина близкая, любящая, духовно родственная кому-л. 3. То же, что и медицинская сестра. 4. Член женского религиозного братства; монахиня’ і інш.), але і шляхам запазычвання з іншых моў (*балерына* (*итал.*) ‘артыстка балета; танцоўшчыца’ – *балерина* (*итал.*) ‘артыстка балета; танцовщица’ і інш.).

Матываваныя адзінкі паводле пэўнага словаўтваральнага значэння размяркоўваюцца ў супастаўляемых мовах па шасці словаўтваральных катэгорыях і складаюць у дадзеных мовах словаўтваральную макракатэгорыю фемінінатываў. Кожная словаўтваральная катэгорыя мае свой

дыяпазон граматычнай рэалізацыі і характарызуецца спецыфічнай граматычнай маркіроўкай.

Самай пашыранай у абедзвюх мовах з’яўляецца словаўтваральная катэгорыя жаночасці (*мадыфікацыйна-мутацыйная*). Да яе адносяцца такія асабовыя жаночыя намінацыі, што ўтвараюцца як ад нематываваных асабовых мужчынскіх намінацый, так і ад матываваных (N. адуш. м. → N. адуш. ж. (сімвал N – назоўнік)): *акрабатка* – *акробатка*, *кітаянка* – *китайка*, *аслужывіца* – *сослуживица*, *выдумшчыца* – *выдумщица*, *паэ-*

тэса, паэтка – поэтэсса, кума – кума, дзяжурная – дежурная і інш. З матываванымі асабовымі мужчынскімі намінацыямі фемінінатывы маюць аднолькавае базавае слова – унутраную форму.

Паняцце *ўнутранай формы слова* распрацоўвалася ў класічных працах па мовазнаўстве ў XX ст. рускімі вучонымі А. А. Пацябнёй, А. М. Пяшкоўскім, В. У. Вінаградавым і інш. Гэты тэрмін звычайна ўжываецца ў тым выпадку, калі размова ідзе пра матываванае слова, а кожнае матываванае найменне – з’ява складаная і шматбаковая. “Унутраная форма лексічнай адзінкі – гэта спосаб прадстаўлення ў той ці іншай мове пазамоўнага зместу. Яна з’яўляецца выражэннем нацыянальнай спецыфікі любой мовы, пэўнага ўяўлення пра свет, якое характэрна таму ці іншаму народу” [7, с. 195].

Паняцце *ўнутраная форма слова* ў навуковай літаратуры часта збліжаецца з паняццем *матывацыя*. Так, А. І. Маісееў заўважае, што “ў наяўных ужо ў літаратуры азначэннях і характарыстыках *матывацыя* (*матываванасць, матывіроўка* і інш.) атаясамліваецца або ўраўноўваецца, так або інакш збліжаецца з вытворнасцю, словаўтваральным значэннем, *ўнутранай формай слоў* і іншымі аналагічнымі з’явамі” [8, с. 24].

На сувязь матывацыі і ўнутранай формы не раз звярталі ўвагу многія навукоўцы (В. П. Ермакова, А. А. Земская, А. А. Іваннікава, К. А. Ляўкоўская, Ю. С. Маслаў, Н. І. Мігірына і інш.). А. А. Іваннікава адзначае: “З’ява матываванасці, або ўнутранай формы, мае шмат тэрміналагічных назваў, але сутнасць яе зводзіцца ў асноўным да аднаго разумення: абумоўленасць значэння слова значэннем другога слова, ад якога яно ўтворана” [9, с. 104].

На думку В. П. Ермаковай і А. А. Земскай, “паняцці *ўнутраная форма* і *матываванасць* блізкія, але не супадаючыя” [10, с. 518]. Даследчыкі падкрэсліваюць, што “мадыфікацыйныя словаўтваральныя тыпы... маюць унутраную форму, якая заключаецца ў адсылцы да базавага слова. У мадыфікацыйных вытворных не першай ступені дэрывацыі ўнутраная форма тая ж самая, што ў аднакарэнных слоў першай ступені” [10, с. 519].

Семантычная суадноснасць карэлятыўных назоўнікаў, як лічыць Л. І. Смольская, заключаецца ў тым, што “яны аб’ядноўваюцца агульным значэннем асоб рознага полу... Указанне на пол асобы выконвае ролю «семантычнай надбаўкі» (тэрмін В. Г. Рэўзінай), але не змяняе зместу асабовага назоўніка” [11, с. 34].

Такім чынам, прааналізаваны фактычны матэрыял дазволіў пераканацца ў тым, што змястоўная прымета, пакладзеная ў аснову матываваных асабовых мужчынскіх намінацый і ўтвораных ад іх жаночых, у даследуемых мовах не змяняецца: бел. *флейт-ыст(ø)* → *флейтыст-к-(а)* – рус. *флейт-ист* → *флейтист-к-(а)*; *даклад/чык-(ø)* → *даклад-чыц-(а)* – *доклад/чик-(ø)*; *гардэроб/шчык(ø)* → *гардэроб-шчыц-(а)* – *гардероб/щик(ø)* → *гардероб-щиц-(а)* і інш. Для такіх фемінінатываў паняцці *ўнутраная форма* і *словаўтваральная матывацыя* з’яўляюцца несупадаючымі. У асабовых жаночых намінацыях прадстаўлена канкрэтнасць семантыкі, у іх выразна відаць словаўтваральная тэндэнцыя захавання ўнутраную форму слова.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Паўленка, М. А. Развіццё беларускай сістэмы словаўтварэння: Фемінінатывы. XIV–XX стст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.02 / М. А. Паўленка ; БДУ імя У. І. Леніна. – Мінск, 1973. – 38 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / І. М. Бунчук [і інш.] ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 2-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.
4. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2009. – 448 с.
5. Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, Ин-т языкознания ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. яз., 1981–1984. – 4 т.
6. Колесников, М. П. Толковый словарь названий женщин : более 7 000 единиц / М. П. Колесников. – М. : АСТ : Астрель, 2002. – 608 с.
7. Современный русский язык: Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис : учеб. пособие для вузов / Л. А. Новиков [и др.] ; под общ. ред. Л. А. Новикова. – 4-е изд., стер. – СПб. : Лань, 2003. – 855 с.
8. Моисеев, А. И. Мотивация. Внутренняя форма. Словообразовательное значение производных слов / А. И. Моисеев // Актуальные проблемы русского словообразования : материалы V Респ. науч. конф. – Ташкент, 1989. – С. 23–28.
9. Иванникова, Е. А. О роли мотивированности значения в синонимических отношениях слов / Е. А. Иванникова // Лексическая синонимия : сб. ст. / АН СССР ; отв. ред. С. Г. Бархударов. – М. : Наука, 1967. – С. 104–120.
10. Ермакова, О. П. Сопоставительное изучение словообразования и внутренняя форма слова / О. П. Ермакова, Е. А. Земская // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1985. – Т. 44, № 6. – С. 518–525.
11. Смольская, Л. И. Наименование лиц в русском и белорусском языках: к вопросу о категории рода / Л. И. Смольская // Весн. БДУ. Сер. 4. – 1988. – № 3. – С. 34–40.